

SZELÉNYI IVÁN

Az új munkásosztály

Magyarországon a mezőgazdasági népesség jelentős csökkenésével nem tartott lépést a városfejlődés, következésképpen Magyarország (feltételezésünk szerint más kelet-európai országokhoz hasonlóan) alulurbanizált országgá vált. Az elmúlt húsz évben a városi ipari munkahelyek száma gyorsabban nőtt, mint a városok lakossága. A városi ipar egyre nagyobb ütemben vonzotta a kollektivizálódás révén felszabaduló mezőgazdasági munkaerőt, ám a városok nem tudtak lakást adni annak a tömegnek, amely az iparban keresett munkalehetőséget. Ennek eredményeként egyre emelkedett és még ma is nő azoknak a száma, akik a falvakban laknak, de minden nap a városba utaznak dolgozni: az ingázók 1960-ban 600 ezren voltak; 1970-ben már egymillióan. Az alulurbanizáltság

Részlet, rövidítve.

*A Revue française de Sociologie XVII. évfolyamában
Gestion régionale et classe sociale: le cas de l'Europe
de l'Est címen megjelent tanulmány fordításából.*

*SZELÉNYI Iván (1938) — szociológus. 1974-ig a
Szociológia című folyóirat szerkesztője. Konrád Györggyel
közösén írott, Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz
című könyvének kéziratát a rendőrség 1974-ben elkobozta.
1975-ben emigrál. Jelenleg az Adelaide-i (Ausztrália)
Flinders University professzora.*

fogalmával azt jelöljük, hogy a városi fejlődés elmaradt az extenzív iparfejlesztés üteméhez, a városi ipar munkásszámának növekedéséhez képest.

A városfejlődés elmaradása nemcsak a « városi lakosság » és az « ipari munkaerő » számának eltérő alakulását jelenti, hanem társadalmi kiválasztódási folyamatot is tükröz. Az extenzív iparosodás korszakának legnagyobb szerkezeti változása az volt, hogy a korábban alulfoglalkoztatott mezőgazdasági népességből új munkásosztály jött létre. És ez a munkásosztály a városfejlődést késleltető gazdasági tényezők hatására kívül rekedt a városokon, falusi osztály maradt. Magyarországon például az 1970-es népszámlálás adatai szerint az ipari munkásoknak körülbelül a fele olyan vidéki településeken lakott, amelyek eredetileg tisztán mezőgazdasági jellegűek voltak; és ennek az 50 %-nak a legnagyobb része napi ingázó volt. Ehhez hasonló adatokat hozhatnánk más kelet-európai országokból is.

A városok elsősorban az aránylag magasan képzett lakosságot fogadják be, a fehérgallérosokat, és mindenekelőtt a műszakiakat, vagyis elsősorban azokat, akik osztályhelyzetük megváltozásának folyamányaképpen változtatják meg lakóhelyüket. Következésképpen az utolsó évtizedekben a kelet-európai városok a korábbinál « fehérgallérosabb » jelleget öltöttek, a lakosság — hogy az amerikai szociológia szóhasználatával éljünk — « középosztályszerűbb », ellentétben a falvakkal, amelyek viszont elvesztették paraszti jelegüket és « proletárabbá » váltak. Város és vidék különbsége egyre kevésbé esik egybe ipar és mezőgazdaság különbségével, egyre inkább fejez ki osztálykülönbséget; hogy valaki milyen helyet foglal el a város-falu kontínuum mentén, az szorosan összefügg képzettségének szintjével. Ezt támasztja alá a munkásosztály belső rétegződése is: a szakképzetlen munkásoknak sokkal nagyobb hányada él vidéken, mint a magasan képzett munkásoké, és a legkisebb és legfélreesebb falvakban a munkásosztály legalsó rétegei szembezőkően nagy arányban vannak képviselve országos arányukhoz képest.

Az új munkásosztálynak a falu nem pusztán lakóhelye;

ez a társadalmi osztály fontos gazdasági funkciót tölt be a faluban. Ha nem volna jelen a vidéken, akkor a szocialista újratermelési folyamat lehetetlenné válna.

A falvakban lakó ipari munkások túlnyomó többsége valamilyen módon részt vesz a mezőgazdasági termelésben. Sokuk családjának valamelyik tagja, a feleség, a lány, az apa vagy az anyós tsz-tag, s ezzel jogot szerez a háztájira; vagy ha a családban nincs tsz-tag, akkor a háztájijához hasonló nagyságú, körülbelül negyedfél hektárnyi kert van a tulajdonukban.

E falusi lakosok nagy része családi alapon műveli meg a földet, s noha a terület kicsiny, a művelés elég intenzív ahhoz, hogy fedezze a család élelmiszerszükségletét, sőt sokszor még piacra is jut belőle. A mezőgazdaság szocialista szektora szimbiózisban él a háztájival. A családi gazdaságok adják a mezőgazdasági termelés értékének körülbelül egyharmadát, pedig a megművelt földterületnek alig egytizedét veszik igénybe. A háztáji látja el élelmiszerral a vidéki lakosság többségét. A nagybirtok és a törpegazdaság együttélése, a munka bürokratikus és családi megszervezésének ez a kettőssége hagyományos jelenség Kelet-Európában. A Junker-típusú nagybirtokon azért volt lehetséges az árutermelés, mert a parasztok létfenntartását a családi telkek biztosították, s mert a családi parcellákért cserébe a parasztokat rá lehetett kényszeríteni arra, hogy igen alacsony ellenszolgáltatásért dolgozzanak a nagybirtokon. Ebből a szempontból a kolhozrendszer szervezésen gyökerezik a kelet-európai agrárstruktúrában.

A mezőgazdasági termelőszövetkezetekkel foglalkozó újabb kutatások eredményei (elsősorban Juhász Pál munkáit emeljük ki) a szervezeti környezet és az eljárások meglepően nagy folytonosságáról tanúskodnak, mind a családi telkek elosztásában, mind a háztáji gazdaságok termelésében. A munkaszervezés hierarchiája — legalábbis Magyarországon, — feltűnően változatlan formában követi a feudális nagybirtok modelljét. A hierarchia lépcsőfokait egyszerűen átkeresztelték. A munkás, meglehet, nem is tulajdonít különösebb jelentőséget annak, hogy munkacsoportját ma brigádnak nevezik, hiszen ugyanolyan

munkafeladatokat lát el, ugyanúgy működik együtt társal-
val, ugyanúgy kap utasításokat vezetőitől, mint régen.
És ami bizonyára fontosabb, a családok létfenntartásában
továbbra is döntő jelentőségű törpebirtok termelése
majdnem teljesen hagyományos módon van szabályozva.
Mindenekelőtt a családi parcella nagysága szinte hihet-
len módon változatlan, évszázadok óta; a nagybirtok
sohasem engedélyezett negyed hektárnál sokkal nagyobb
jobbágytelket, és pedig ugyanazon okból, amiért a tsz-ek
sem: szükségük van a paraszti munkaerőre; és ezért nem
engedhetik meg, hogy a paraszt túl sok időt töltsön el
a családi telken. De vannak más évszázados szabályok is.
A családi gazdaságok nem tarthattak és ma sem tarthat-
nak lovat, s ez szabály, túl azon, hogy szimbolikus —
csak az urat illeti meg a lovaglás joga — gazdasági
érdeket is kifejez: a parasztgazdaság sokkal könnyebben
termelhet piacra, ha lóval rendelkezik.

De minden szerkezeti folyamatosság ellenére is, a
kollektív gazdaság legalább egy nagy változást hozott:
a nagybirtokok mezőgazdasági dolgozóinak tömegeit sza-
badította fel, s bocsátotta az extenzív iparosítás rendelkezé-
zésére. A kelet-európai mezőgazdaság fejlődését az jel-
lemzi, hogy kevesebb munkaerőt igényel, mint korábban,
de változatlanul függ a családi gazdaságok termelésétől.
Így az új munkásosztály tagjairól nemcsak az mondható
el, hogy — az infrastruktúra fejlődésének elmaradása és
általában az alulurbanizáltság miatt — vidéken laknak,
hanem az is, hogy « félállásban » kisvállalkozók és mező-
gazdasági munkások. Sok tekintetben két világban élnek:
vidéken laknak, de a városban dolgoznak; az iparban
foglalkoztatják őket, de létfontosságú szerepet játszanak
a mezőgazdasági termelésben; munkaerejüket törvényben
rögzített és az általuk megtermelt többlettel nem arányos
áron adják el a bürokratikus gazdasági szervezeteknek,
de a családi gazdaságban végzett munkájuk termékeit a
piac által szabályozott árakon értékesítik.

Kelet-Európában a munkásosztály valódi hatalma az
új munkásnak ehhez az átmeneti típusához kötődik: a
munkásoknak addig van valami ellenhatalmuk, amíg nem
függnek teljes mértékben a redisztributív gazdaság intéz-

ményeitől¹. A közvetlen termelőknek közvetlen érdekük, hogy megtartsák átmeneti jellegüket: amíg részben rendelkeznek munkaerejükkel, addig alku tárgya lehet a munkaerő ára, befolyásolhatják a többlettermék elosztását, « egyezséget köthetnek » a redisztributív hatalommal. Noha törvény kötelezi őket arra, hogy eladják munkaerejüket, addig, amíg a gazdaság bürokratizált szektortól független jövedelemforrással is rendelkeznek, megtehetik, hogy kevesebbet dolgozzanak a bürokratikus munkaszervezetek keretében, s így közvetve elérhetik, hogy a kisajátított értéktöbblet ne legyen túlságosan nagy. A « munkás-paraszt » lakosságnak a háztájiból eredő jövedelme (friss adatok szerint a falusi családok jövedelmének körülbelül a felét teszi ki) nem egyéb, mint a bürokratikus megállapított bért kiegészítő, alternatív jövedelemforrás, és az ipari proletariátus « spontán osztályharcának » sikere nagymértékben attól függ, hogy mennyire lesz képes más alternatívákat találni.

A munkásosztály harca a redisztributív hatalommal szemben kétségkívül elemi színvonalú. Semmi esetre sem « tudatos osztályharc », s a hivatalos ideológia « kispolgári » anyagiasságnak bélyegzi. Még meg is oszthatja a munkásokat: szembeállíthatja a városi proletariátust az új vidéki munkásokkal; az előbbieket ugyanis irigylésre méltónak találhatják az utóbbiak kiegészítő jövedelemforrásait. Ám a belső konfliktus ellenére is világos, hogy a közvetlen termelőknek van közös érdekük. Az, hogy legalább minimális mértékben függetlenek legyenek a bürokratikus munkaszervezettől. Biztosítaniuk kell a tárgyalás jogát; ki kell harcolniuk, hogy alku tárgya legyen a kisajátított értéktöbblet nagysága, és hosszú távon redisztribúciója is. Ezen az általános alapon az új munkások érdekszövetségben vannak a hagyományos városi munkásosztállyal, ha vannak is rövidtávú érdekellentéteik.

¹ A « redisztributív » szóval a szerző a hivatalosan « szocialistának » nevezett szektort, azaz az állam által igazgatott intézményeket jelöli. — *A szerk.*